

«پژوهشی در هنر انگشترسازی سنتی قم»

امیرحسین چیت‌سازیان* ، طاهره وفائی**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۲۱

چکیده

هنر فلزکاری یکی از هنرهای بومی ایران است که از دیرباز هنرمندان سنتی این سرزمین در گونه‌های مختلف و با کاربردهای گوناگون به آن اشتغال داشته‌اند. هنر صناعی انگشترسازی از جمله هنرهای مستظرفه در این عرصه است که با وجود فراز و نشیب‌های زیادی که پشت سر گذاشته، همچنان زنده و پویا باقی‌مانده و بخشی از جامعه هنری ایران را پوشش می‌دهد؛ با این حال درباره این هنر پژوهش‌چندانی انجام نشده است. با توجه به ضرورت تحقیق درباره این هنر؛ نگارندگان این مقاله کوشیدند این موضوع را بررسی کنند و بدین منظور استان قم را به‌عنوان یکی از مراکز اصلی این هنر انتخاب کردند. پژوهش توسعه‌ای حاضر که گردآوری اطلاعات آن به روش میدانی و کتابخانه‌ای اسنادی انجام شده، با هدف بررسی چگونگی روش ساخت و ویژگی‌های انگشترهای سنتی استان قم انجام شده است.

---

* دانشیار پژوهش هنر دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان. chitsazian@kashanu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان،

tahereh.vafaei4@gmail.com

نتایج حاصل از این پژوهش توصیفی-تحلیلی در جامعه آماری انگشترسازان قم نشانگر آن است که انگشترسازی سنتی از گذشته در قم مرسوم بوده است و در حال حاضر نیز این حرفه در شهر قم رواج دارد و تولیدات انگشتر سنتی قم نیز مانند دیگر هنرهای دستی سنتی برخلاف تولیدات انبوه ماشینی در تعداد معدود و به صورت تک، متناسب با طرح و سنگی که برای انگشتر انتخاب شده است، انجام می‌شود.

واژه‌های کلیدی: فلزکاری سنتی، انگشترسازی قم، مخراج‌کاری، انگشتر، رکاب، نگین.

مقدمه

صنایع دستی از جمله برجسته‌ترین هنرهای ایران است که در فرهنگ و تاریخ مردم شهرهای مختلف کشور ریشه دارد. صنایع دستی ایران از تنوع بسیار زیادی برخوردار است و تقریباً بیشتر شهرهای ایران متناسب با فرهنگ و اقلیم و دیگر ویژگی‌های خود، صنایع دستی خاصی دارند. آشنایی و شناخت صنایع دستی و هنرهای سنتی ایران و بررسی سیر تحول آن‌ها در طول زمان، امری ضروری در حفظ و توسعه این هنرها است. استان قم نیز صنایع و هنرهای سنتی مختلفی دارد، که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به قالی‌بافی، سفال‌گری، منبت‌کاری، کاشی معرق، تراش سنگ‌های قیمتی و انگشترسازی اشاره کرد. انگشترسازی سنتی یکی از شاخص‌ترین صنایع دستی استان قم در حوزه فلزکاری هنری است که از مدت‌ها پیش هنرمندان بسیاری به این حرفه مشغول هستند و این هنر در سال‌های اخیر در شهر قم توسعه بیشتری پیدا کرده است. بر این اساس پژوهش پیش رو که با استفاده از گردآوری اطلاعات به دو شیوه میدانی و کتابخانه‌ای و به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده است، قصد دارد با بررسی جامعه آماری انگشترسازان سنتی استان قم، هنر انگشترسازی سنتی قم را مورد بررسی قرار دهد؛ بنابراین در این مقاله ابتدا قم و هنر در جامعه آن معرفی می‌شود و پس از تعریف

انگشتر، سابقه استفاده از انگشتر و کاربردهای آن در گذشته و استفاده از انگشتر در آیین اسلام را تبیین می‌کند و سپس انگشترسازی سنتی قم را از لحاظ ابزار، ساختار، و مراحل ساخت بررسی می‌نماید.

پرسش‌ها

- این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:
- مهم‌ترین ویژگی‌های هنر انگشترسازی سنتی قم چیست؟
  - ابزارهای مورد استفاده و روش ساخت انگشترسازی سنتی قم چگونه است؟

پیشینه تحقیق

بر اساس بررسی‌های انجام‌شده می‌توان گفت تاکنون تحقیقی مستقل درباره هنر انگشترسازی سنتی قم انجام نگرفته است، اما درباره انگشتر پژوهش‌هایی انجام شده که از آن جمله می‌توان به کتاب «انگشتری‌ها» نوشته ماریان ونزل و همچنین مقالات «از انگشتری تا مهر» از محمدطه الولی، «انگشتری و کاربردهای آن» نوشته فروغ سلطانیه و مقاله «انگشتری در اسلام» نوشته محمد زارعی اشاره کرد؛ به این ترتیب آنچه موضوع این پژوهش را متمایز می‌کند این است که در مقاله پیش‌رو سعی می‌شود که روش ساخت و ویژگی‌های هنر انگشترسازی سنتی استان قم مورد بررسی قرار داده شود. چنان که ملاحظه می‌شود هیچ‌یک از این آثار به بررسی هنر انگشترسازی و مستندسازی روش ساخت آن پرداخته‌اند؛ که نشان دهنده ضرورت این تحقیق است.

۱- قم و هنر در جامعه آن

قدمت تاریخی شهر قم به هزاران سال قبل از ظهور اسلام بازمی‌گردد. «آثار مکشوفه تپه قلی درویش بازگوی تمدن هفت هزار ساله این شهر است» (انصاری قمی،

۱۳۹۲: ۵). «آنچه مسلم است، این است که قرن‌ها پیش از اسلام این شهر وجود داشته است، حتی مورخان قدیم برخی از حکام را که در زمان پادشاهان باستانی ایران در قم حکومت کرده‌اند، نام برده‌اند. فردوسی نیز در چند مورد نام قم را ذکر کرده است. گرچه به این نوشته‌ها از لحاظ تاریخی چندان اعتماد نیست، اما توجه به محل اصلی شهر قم که خرابه‌های آن اکنون در یک کیلومتری مشرق شهر مشاهده می‌گردد و همچنین از نام‌های قراء اطراف شهر و وضع زندگانی سکنه اطراف این قریه؟؟؟؟؟، دیگر شکی باقی نمی‌ماند در این که قم برخلاف گفته یاقوت حموی، جغرافی‌دان اسلامی، از شهرهای مستحده دوره اسلامی نیست، بلکه مدت‌ها پیش از ظهور اسلام وجود داشته و از شهرهای آباد ایران بوده است. [...] شهر قم به سال ۲۳ قمری به دست ابوموسی اشعری فتح شد، و اسلام در آنجا نفوذ پیدا کرد و دیری نگذشت که مردم آن به مذهب تشیع گرویدند» (انصاری قمی، ۱۳۹۲: ۲۲۸ و ۲۲۹). این شهر از دیرباز مرکز تشیع و روحانیت و فقاہت بوده است.

در مورد وضعیت اقتصادی شهر قم می‌توان به این نکته اشاره کرد که عمده‌ترین مسئله تأثیرگذار در وضع اقتصادی قم، صنعت گردشگری و به‌طور اخص توریسم مذهبی است و علت آن وجود بارگاه ملکوتی حضرت معصومه (ع) و مسجد مقدس جمکران است که در تمام فصل‌های سال، زائران بسیاری را از نقاط مختلف کشور و سایر کشورها به قم می‌کشاند. این امر موجب رونق بازار کار و خدمات در این شهر شده و در امر اشتغال نقش بسزایی دارد. به همین دلیل فعالیت کارگاه‌های صنایع دستی، به‌ویژه زیورآلات سنتی و رشته‌های وابسته در این شهر از رونق خاصی برخوردار است. قالی‌بافی، زیورآلات سنتی (انگشترسازی)، تراش سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی، حکاکی روی سنگ‌های قیمتی، سفالگری، منبت‌کاری، کاشی معرق، مرواریبافی؟؟؟؟؟؟ و حجاری از جمله صنایع دستی استان قم می‌باشد که برخی از آن‌ها همچون قالی ابریشم، لعاب خشک قم، ساخت زیورآلات سنتی (انگشترسازی) و تراش سنگ‌های قیمتی، شهرت ملی و جهانی دارد. استان قم با داشتن معادن غنی سنگ؛ مانند عقیق

یکی از مراکز مهم تأمین سنگ برای تولیدات تراش سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی در ایران است. در حال حاضر بیش از ۳۰۰ کارگاه فعال در رشته‌های انگشترسازی و تراش سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی و حکاکی روی سنگ‌های قیمتی و ساخت تجهیزات این رشته‌ها در سطح استان فعال هستند (بحرینی، ۱۳۹۵: ۳).

۲- تعریف انگشتر

واژه انگشتر در زبان فارسی به صورت‌های انگشتری، انگشترین، انگشت آرا، انگشتیره به کار رفته است و گاه از طریق صنعت مجاز با آوردن واژه «نگین» مفهوم انگشتر را اراده کرده‌اند و نیز در بعضی موارد واژه عربی خاتم را به جای آن به کار برده‌اند (سلطانیه، ۱۳۷۴: ۲). از تعریف‌های گوناگونی که برای واژه انگشتر نوشته‌اند، می‌توان به تعریف دهخدا اشاره کرد: «حلقه‌ای از زر یا سیم یا فلز دیگر و یا از احجار کریمه که در انگشت کنند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۵۹۴) و یا در تعریف دیگری آمده است که «انگشتر حلقه‌ای است از طلا یا نقره که معمولاً سنگی قیمتی بر آن جا دارد و در یکی از انگشتان قرار می‌گیرد» (زارعی، ۱۳۷۸: ۱). در وجه اشتقاق انگشتر اختلاف است و عده‌ای معتقدند انگشتر مخفف (انگشتور) است؛ یعنی صاحب انگشت، پس «او» را به جهت تخفیف حذف کرده‌اند. این وجه بعید است، چه انگشتور شاهد استعمالی ندارد و این وجه اشتقاق هم، نظیری ندارد. بعضی آن را مخفف (انگشت آرای) دانسته‌اند. هرچند انگشت آرا به معنی انگشتری آمده، اما تخفیف آن به صورت انگشتر بسیار بعید است. عده‌ای هم کلمه انگشتر را حاصل ترکیب (انگشت + تر) دانسته‌اند که با شواهدی که درباره کلمه انگشتری آمده و با توجه به این که در بیشتر متون نثر و نظم زبان فارسی حداقل تا قرن دهم کلمه (انگشتری) به کار رفته است^۱، نه (انگشتر) قطعیت این نظر مورد تأمل است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۵۹۴).

۱- کلمات انگشتری و انگشترین قبل از انگشتر و از قرن چهارم استفاده شده‌اند؛ اما کلمه انگشتر ظاهراً در عهد صفویه رایج و متداول شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۵۹۵).

۳- سابقه استفاده از انگشتر

در مورد پیشینه استفاده از انگشتر باید گفت که در این زمینه نظرات متفاوتی وجود دارد و مسلم است که عادت استعمال انگشتری در حقیقت به دورانی دیرینه و کهن بازمی‌گردد، «ظاهراً مصری‌ها نخستین ملتی بوده‌اند که این پدیده را ابداع کردند، زیرا که آنان دوام و استمرار را با شکل هندسی دایره نشان می‌دادند. شاید بتوان این پدیده را چنان تفسیر و توجیه نمود که چون دو طرف دایره، پی‌درپی و بدون وقفه، متعاقب یکدیگر دیده می‌شود، لاجرم فکر تعاقب یکنواخت را (که خالی از هرگونه انقطاع و تناقض و بی‌ترتیبی بوده و در سلسله مراحل زمانی یکسان یعنی از طلوع تا غروب آفتاب جلوه‌گر می‌گردد و مردم آن را روز و ماه و سال و فصول چهارگانه می‌نامند)، مجسم می‌سازد. استعمال انگشتری از مصری‌های قدیم به یونان باستان و از آن زمان به دیگر مللی که این قوم در اثر فتح یا مقتضیات جهان‌گشایی و مهاجرت در دو قاره آسیا و اروپا و سایر سرزمین‌های متبوعه با آن‌ها تماس پیدا کردند، منتقل گردید» (الولی، ۱۳۴۶: ۲-۳). همچنین محتمل است که چند ملت به‌طور هم‌زمان یا در زمان‌هایی نزدیک به هم، آن را ساخته و به‌کاربرده و سپس ملت‌های دیگر از آن‌ها تقلید کرده‌اند؛ زیرا از طرفی «بنا بر اساطیر ایرانی و بر اساس آنچه در نوروزنامه ذکر شده است، نخستین کسی که انگشتری کرد و به انگشت درآورد، جمشید بود. سعدی نیز در گلستان به این اسطوره اشاره‌ای دارد: اولین کسی که علم بر جامه کرد و انگشتری در دست، جمشید بود؛ اما فردوسی آن را از ابداع‌های جمشید ذکر نکرده است. قدیم‌ترین افسانه در مورد انگشتر و اهمیت آن مربوط به حضرت سلیمان (ع) و انگشتری اوست و این که چطور آن انگشتری به دست دیو می‌افتد و چگونه به حضرت سلیمان بازمی‌گردد. این افسانه که در نزد عام و خاص معروف است یکی از مضامین رایج و پرمحتوای شعر فارسی است. [...] ولی از آنجاکه گاه حضرت سلیمان (پیامبر - شاه عبرانی) را با جمشید (شاه ایرانی) یکی دانسته‌اند و حوادث زندگی هر یک از آن دو را

به دیگری نسبت داده‌اند، در اشعار و افسانه‌ها نیز گاه جمشید را از آن سلیمان و انگشتری سلیمان را از آن جمشید دانسته‌اند» (سلطانیه، ۱۳۷۴: ۱-۲).

۴- استفاده از انگشتر در فرهنگ دوران اسلامی

مسلم است که تغییر دین باید به تدریج روش‌های طراحی جواهرسازان را تغییر داده باشد؛ چنان که «تا طلوع اسلام مجموعه نقوش آن‌ها عمدتاً از نقش مایه‌های نمادین نشأت می‌گرفت؛ و بیشتر آرایه‌های شخصی، افزون بر خواص تزئینی و نمایشی خود، جنبه تعویذ داشتند» (پوپ، ۱۳۸۷: ۳۰۹۷). اما پس از اسلام استفاده از انگشتر کاربرد مذهبی نیز پیدا کرد؛ زیرا انگشتر به دست کردن یک سنت اسلامی است و در روایات مختلف بر این سنت تأکید شده و در مورد جنس انگشتر، نوع نگین و نقش آن به تفصیل سخن گفته شده است^۱؛ بنابراین پس از اسلام نقوش انگشترها تا حدودی تغییر کرد و رنگ مذهبی یافت، «چنان که مسیحیان صلیب و هندوها و بوداییان خال سرخ در پیشانی و موهای مخصوص دارند. اهل ایمان نیز با علامتی شناخته می‌شوند. یکی از این علامات، انگشتر به دست راست کردن است» (زارعی، ۱۳۷۸: ۱). البته بر اساس آنچه از نوشته‌های تاریخی برمی‌آید «برای ما معلوم نیست که آیا عرب در زمان جاهلیت مَهرهایی برای مهور ساختن نامه‌های متبادله، شناخته یا به‌کاربرده باشند؛ ولی با ظهور اسلام، چون اعراب دارای دولت و حکومتی شدند، لاجرم از سایر ملل همجوار در این زمینه تقلید و پیروی کردند و این گفته که پیامبر اسلام (ص) نخستین کسی بودند که از انگشتری به‌منظور مَهرکردن نامه‌های خود استفاده نمودند، تقریباً مورد قبول بیشتر نویسندگان و مورخین مسلمان می‌باشد»^۲ (الولی، ۱۳۴۶: ۱۱).

۱- برای اطلاعات بیشتر ر. ک. مقاله «انگشتری در اسلام، اثر محمد زارعی.

۲- حکایتی استفاده حضرت محمد (ص) از آن را چنین روایت می‌کند: «روزی که پیامبر نامه‌ای جهت دعوت امپراتور روم به اسلام فرستاد، مشاورین گوشزد کردند که نامه بدون مهر و موم شخص فرستند، قابل اعتنا نیست.

۵- کاربردهای انگشتر در گذشته

همچنان که می‌دانیم امروزه یکی از موارد کاربرد انگشتر، جنبه تزئینی صرف آن است که اشخاص علاقه‌مند به تزئین انگشتان خود با فلزات قیمتی و جواهرات گران‌بها از آن استفاده می‌کنند. از کاربردهای دیگر آن می‌توان به انگشتری افراد ازدواج‌کرده که از آن به‌عنوان معرف رابطه زناشویی بین زن و مرد استفاده می‌شود، اشاره کرد و در برخی موارد هم انگشتر به وسیله‌ای برای تفاخر و یا به رُخ کشیدن میزان تمول تبدیل شده است و یا اگر بر پایه‌ای از نقره، نگین فیروزه یا عقیق سوار شده باشد، برای ثواب آخروی استفاده می‌شود؛ ولی این زیور پیش از آن که به‌صورت جزئی از رسوم فعلی اجتماع و سنن خانواده درآید، مراحل گوناگون و بی‌شماری را پیموده است، در گذشته نیز «انگشتری‌ها ابتدا برای بیان احساسات قلبی و بیان محبت و قدردانی نسبت به‌طرف مقابل به او اهدا می‌شد، زیرا شکل دایره‌ای آن نماد دوام و بقا بوده است. بدین ترتیب به‌مرور زمان، استعمال انگشتر یکی از آداب اجتماعی افراد شد و با شعائر و اعتقادات مذهبی افراد پیوند یافت» (محمدی زاده، ۱۳۹۲: ۴ و ۵). همچنین به‌عنوان وسیله‌ای «برای زینت و اظهار تشخص و افتخار به جاه و ثروت یا نشان دادن رابطه استوار موجود میان زن و مردی که خواهان تشکیل زندگی خانوادگی مشترک می‌باشند، بوده» (الولی، ۱۳۴۶: ۸-۹). ژان شاردن^۱ جهانگرد فرانسوی که خود یک جواهرشناس نیز بود، در گزارشی از جواهرات مردان و زنان ایرانی در قرن هفده میلادی چنین نوشته است، «درباره جواهرات ایرانیان باید گفت که مردان به‌وفور آن‌ها را زیور انگشتان خود می‌سازند، یعنی تقریباً به اندازه همسرانشان، تا شماره پانزده یا شانزده به هر دست، و حتی تا پنج یا شش عدد بر یک انگشت؛ آن‌هم فقط بر سه انگشت میانی پنجه. انگشتری مردان از نقره و با حلقه‌ای بسیار نازک ساخته می‌شود؛ از آن‌رو که می‌توانند

پیامبر نیز ساخت مَه‌ری را فرمان داد که روی آن عبارت محمد فرستاده خدا حک شده بود». این حکایت روشن می‌کند که استفاده از مَه‌ر انگشتر احتمالاً پیش از اسلام در حجاز مرسوم نبوده است. (ونزل، ۱۳۸۶، ۹).

1. Jean chardin.

نمازشان را بدون بیرون آوردن انگشتر برگزار کنند، زیرا شایسته نمی‌دانند که مؤمنی با زیورهایی از طلا به عبادت خدای خود بایستد، [...] زنان این قدر خرافی نیستند، چرا که تمام انگشتری‌هایشان از جنس طلا است.^۱ مردان دولتمند افزون بر انگشتری‌هایی که بر دست دارند، کیسه‌هایی حاوی بسته‌ای انگشتر به شمار هفت یا هشت یا بیشتر را از گردن به سینه و زیر پیراهن خویش می‌آویزند و حتی خاتم‌ها و کیسه کوچک پولشان را نیز به آن می‌بندند، تا برای مهرکردن هر نوشته‌ای، یا به قصد سرگرم ساختن خویش به تماشای جواهرات درون آن، یا برای به رُخ کشیدن جواهراتشان آن کیسه را از زیر جامگان بیرون بکشند؛ زیرا باید گفته شود که این مردان با جواهرات خویش به جلوه‌گری بسیار می‌پردازند، چنان که زنان در کشور ما با این مهرها و خرده جواهراتشان که همراه با ساعت‌هایشان به پهلو می‌آویزند، همین کارها را می‌کنند» (پوپ، ۱۳۸۷: ۳۱۰۱-۳۱۰۰).

در گذشته علاوه بر موارد یادشده، گاه انگشتر با اهداف دیگری نیز به کار می‌رفت که امروزه این کاربردهای انگشتر در جامعه ما تقریباً منسوخ شده که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱- **انگشتر مُهر:** از جمله کاربردهایی که مهم‌ترین کاربرد انگشتر در دوران گذشته شمرده می‌شود، استفاده از انگشتری برای مهرکردن اسناد و مدارک بوده است؛ چنان که درباره این کاربرد انگشتر آمده است: «انگشتری با مرور ایام وسیله‌ای گردید که فرمانروایان و مسئولین امور دولتی، در مکاتبات و مراسلاتی که با هم‌طرازان خود در سایر کشورها داشتند و نیز دستورالعمل‌های اداری و نامه‌های رسمی داخلی که برای اداره امور کشور و تنظیم شئون گوناگون زندگی افراد صادر می‌شد، از آن استفاده می‌کردند. در این موارد انگشتری دیگر یک حلقه فلزی صرف نبوده، بلکه نقش و

۱- مردان در اسلام مجاز به استفاده از زیورات طلا نیستند؛ اما زنان منع نشده‌اند؛ بنابراین مطلب نوشته‌شده از شاردن نشان از بی‌اطلاعی او از این موضوع است.

نگاری نیز به آن اضافه می‌گردید که متضمن نام حاکم یا عنوان و یا آرمان و شعار وی بوده، و به این ترتیب به صورت مُهر رسمی دولت که امروز (مُهر دولتی) نامیده می‌شود، درآمد^۱ (الولی، ۱۳۴۶: ۸ و ۹).

۲- انگشتر امان (زنهار): در نوشته‌های تاریخی به نوعی از انگشتر اشاره می‌شود که انگشتری امان یا انگشتری زنهار نامیده می‌شود که انگشتری بوده است که پادشاه برای کسی می‌فرستاده که او را امان داده و جان او را بخشیده بوده است، در لغت‌نامه دهخدا درباره انگشتر زنهار چنین آمده است که «پادشاهان جبار چون خواهند که کسی را امان بخشند و مردم مزاحم احوال او نگردند برای تصدیق وی انگشتری یا تیری به وی می‌دهند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۵۹۵).

۳- انگشتر فرمان: از موارد دیگر استفاده از انگشتر در گذشته، زمانی بوده است که کسی را بر کاری منصوب می‌کردند. در این مواقع به شخص منصوب یک حلقه انگشتر اهدا می‌شد و شاید رد و بدل کردن انگشتری هنگام ازدواج نیز نشانه‌ای از تفویض قدرت و اختیار دادن به دیگری باشد.

۱- شاید از آنجا که مُهر صاحبان قدرت در هیچ حالی و در هیچ شرایطی نمی‌بایست از آن‌ها جدا می‌شد، تنها چاره را در این دیدند که مُهر را به شکل حلقه‌ای سازند و در انگشت کنند و بدین ترتیب، احتمال هر نوع سوءاستفاده از آن را به حداقل ممکن برسانند؛ چنان که، انگشتری سلطنت، همتای تاج و تخت و گاه مهم‌تر از آن‌ها بوده است و در نتیجه می‌بایست از آن به شدت محافظت می‌شد که در غیر این صورت، نتایج حاصل از گم شدن یا ربوده شدن آن وخیم بود. ناگفته نماند که در گذشته، با نبودن عکس و تصاویر دقیق از بزرگان و سران کشورها، اغلب چگونگی چهره آنان بر دشمنان دور و حتی نزدیک آن‌ها پوشیده بود که برای نمونه داستان رستم و سهراب در شاهنامه فردوسی از شواهد این ادعاست؛ بنابراین، بردن انگشتری دشمن کشته شده به اندازه سر او اهمیت داشته است؛ چه اگر شخص کشته نشده بود، محال بود که انگشتری از دست او خارج شده باشد و از این نمونه‌ها در کتاب‌های تاریخ فراوان است. بد نیست بدانیم که تنها شیئی که گاهی در قبرهای مسلمانان پیدا می‌شود، انگشترهای ایشان است، که تمام مُهر بوده‌اند و برای جلوگیری از بعضی سوءاستفاده‌ها، همراه با پیکر ایشان به خاک سپرده می‌شدند. گاه سلاطین برای کارهای مختلف از مُهرهای گوناگون استفاده می‌کردند و هرکدام از این مُهرها برای مُهر کردن پاره‌ای خاص از اسناد استفاده می‌شده است. تمام اسناد می‌بایست به مُهر سلطنتی مهور می‌شدند تا رسمیت لازم را بیابند. (سلطانیه، ۱۳۷۴، ۳-۵).

۴- انگشتر قبول فرماندهی کسی و انگشتری اطاعت: هرگاه کسی انگشتری بر دست می‌کرد که نام پادشاهی بر آن نقش شده بود، نشانه فرمان‌برداری وی از او بوده است و اصطلاح زیر نگین به معنای مطیع از همین تعبیر گرفته شده است. این نوع انگشتری را که می‌توان به انگشتری نشان و وابستگی هم تعبیر کرد، هنوز در میان بعضی از گروه‌های جامعه رواج دارد و در خارج از این مرزوبوم نیز می‌توان آن را مشاهده کرد (سلطانیه، ۱۳۷۴: ۵-۶).

۵- انگشتر برای اغراض مذهبی و با نام‌های مقدس نیز به کار می‌رفته است؛ چنان که گفته شد «نخستین کسانی که از انگشتری برای غرض‌های مذهبی استفاده می‌کردند، عبرانیان بودند که آن را شعار رابطه‌ای که زن و مرد را از طریق نامزدی و ازدواج به یکدیگر می‌پیوندد، قرار دادند» (الولی، ۱۳۴۶: ۴).

۶- کاربرد هنجاری (مرسوم) انگشتر: در میان سایر گروه‌های اجتماع نیز انگشتری حائز اهمیت بوده است؛ از جمله در بین جوانمردان؛ در میان این گروه، انجام هر کاری از قبیل لباس پوشیدن، عمامه بستن و جز آن، دارای آدابی خاص بوده و بنابراین انگشتری به دست کردن نیز ادبی خاص خود داشته است.

۷- انگشتر هدف: گاه از حلقه انگشتر به‌عنوان هدف تیراندازی استفاده می‌شده است تا قدرت و مهارت تیرانداز مشخص شود که این امر در ادبیات ما نیز راه‌یافته است.^۱

۸- کاربرد طیبی و نجومی انگشتر: منجمان نیز که به تأثیر سیارات بر زندگی مردم ایمان داشتند و هر فلز یا گوهر کانی را به سیاره‌ای منسوب می‌کردند، از تأثیر انگشتر بر زندگی افراد غافل نبودند (سلطانیه، ۱۳۷۴: ۶-۷).

علاوه بر موارد بالا می‌توان از انگشتانه‌ها و انگشترهای شست کمانداران و انگشترهای تعیین هویت نیز نام برد (محمودی زاده، ۱۳۹۲: ۴). «هرچند که از روی

۱- می‌توان به گلستان سعدی، باب سوم، حکایت مشت‌زن مراجعه کرد.

نوشته‌های روی انگشترها نمی‌توان به شخصیت صاحب آن پی برد؛ اما روشن است که به‌جز انگشتر کمانداران، بقیه اشخاص اعم از تاجران و ادبا و فضلا و حتی مردم عادی از طبقه پایین نیز انگشتر به دست می‌کرده‌اند» (ونزل، ۱۳۸۶: ۱۰).

۶- انگشترسازی سنتی قم

در حال حاضر در استان قم انواع انگشتر با تنوع بسیار زیاد و در طرح‌های مختلف ساخته می‌شود. از جمله طرح‌های اصلی انگشترسازی در استان قم می‌توان به طرح‌های شبکه، فیلی، صفوی، شیرازی و زنجانی اشاره کرد که هرکدام از آنها نیز با تزیینات بسیار متنوع ساخته می‌شوند و اسامی زیادی را به خود اختصاص داده‌اند؛ به‌عنوان نمونه از طرح‌های مختلف انگشتر شبکه می‌توان از دوگل، سه‌گل، لاله‌ای و... نام برد و یا انگشترهای فیلی را در طرح‌های متنوع مشبک، مخراج‌کاری شده و... می‌توان دید؛ همچنین انگشترهای صفوی به‌صورت ساده و مشبک در طرح‌های مختلف ساخته می‌شوند؛ برای مثال از انگشترهای مدل صفوی می‌توان به طرح پا اردکی اشاره کرد.

هنرمندان انگشترساز قم هم مانند بسیاری از هنرمندان هنرهای سنتی ایران که زیر نظر صنف خاصی فعالیت می‌کنند، زیرمجموعه صنف طلا و جواهرسازی قم هستند که البته در حال حاضر برای مجزا کردن صنف خود تلاش می‌کنند. این هنر از گذشته در قم معمول بوده است و از جمله قدیمی‌ترین هنرمندانی که به حرفه انگشترسازی در شهر قم مشغول بودند، می‌توان از زنده‌یاد «حسن قدسی پور» معروف به «استاد حسن زرگر» یاد کرد که هم‌اکنون نیز فرزندشان در این حرفه فعالیت می‌کنند؛ از دیگر بزرگان هنر انگشترسازی در استان قم می‌توان به مجتبی شیرازی، مهدی ابراهیمی، محمدجواد زنگی، محمد آصف قاسمی، مرتضی کیا مهر و رضا دریایی اشاره کرد.

تصویر ۳- مرتضی کیا مهر از انگشترسازان استان قم

تصویر ۲- محمدجواد زنگی از انگشترسازان استان قم

تصویر ۱- محمد آصف قاسمی از انگشترسازان استان قم

تصویر ۵- رضا دریایی از انگشترسازان استان قم

تصویر ۴- مهدی ابراهیمی از انگشترسازان استان قم

از ویژگی‌های انگشترسازی قم می‌توان به این نکات اشاره کرد که تقسیم‌کار چندانی در این صنعت صورت نمی‌گیرد معمولاً تمام مراحل ساخت را خود هنرمند انجام می‌دهد، مگر در مواقعی که به صورت استاد و شاگردی، استاد قسمتی از کارها را به عهده شاگردان بگذارد. یک انگشترساز سنتی در طول یک روز نهایتاً می‌تواند تعداد معدودی انگشتر بسازد، بنابراین تولیدات در تعداد بالا انجام نمی‌شود و اکثراً انگشترها به صورت تک و در تعداد معدود ساخته می‌شوند. بیشتر تولیدات انگشترسازی نقره قم به انگشترهای مردانه اختصاص دارد؛ زیرا در عرصه انگشترسازی زنانه، تولیدات

ماشینی از فلزات مختلف طلا و نقره و ... با تنوع بیشتر و قیمت‌های پایین‌تر به دلیل تولید انبوه ماشینی، عرضه می‌شوند و تنها در بعضی مواقع انگشترسازان سنتی، انگشترهای نقره زنانه را نیز می‌سازند که ساخت آن‌ها تقریباً به همان شیوه ساخت انگشتر مردانه؛ اما به صورت ظریف‌تر انجام می‌شود. می‌توان گفت که بیشتر جمعیت انگشترسازان سنتی نقره قم را مردان تشکیل داده‌اند و زنان در این حرفه فعالیت چندانی ندارند، مگر تعداد کمی که در منزل یا در کنار همسران خود به فعالیت می‌پردازند. انگشترهایی که ساخته می‌شوند بنا بر سلیقه سفارش‌دهنده در بعضی موارد فقط کاربرد تزئینی دارند و تعداد زیادی از انگشترها دارای جنبه مذهبی نیز هستند که در این صورت با سنگ‌های عقیق، فیروزه، یشم و... مزین به حکاکی آیات قرآن و اسامی مقدس، ساخته می‌شوند. البته در حال حاضر به علت تولیدات فراوان انگشترهای ماشینی با تنوع بیشتر و قیمت‌های پایین‌تر، انگشترسازی سنتی مانند بسیاری از دیگر هنرهای سنتی ایران با خطر رکود و فراموشی مواجه شده است و این حرفه نیز برای ادامه حیات و توسعه روزافزون خود، نیازمند توجه و حمایت بیشتری است.

۶-۱- ابزارهای انگشترسازی

در ساخت یک انگشتر از ابتدا تا پایان کار وسایل و آلات ویژه‌ای به کار برده می‌شود که هر یک از این ابزارها نیز نقش خاصی در به دست آوردن فرم نهایی انگشتر دارند. به گفته انگشترسازان سنتی قم، صاحبان این حرفه در گذشته از ابزارهای کاملاً دستی و ساده مانند انبر و سوهان و... استفاده می‌کردند و ذوب نقره نیز داخل کوره‌های سنتی ذغالی انجام می‌شده است، اما با گذشت زمان و پیشرفت تکنولوژی ابزارهای مورد استفاده در این حرفه نیز نسبت به گذشته کامل‌تر شده و به منظور افزایش سرعت و سهولت کار و ایجاد ظرافت بیشتر، برخی ابزارهای جدید جایگزین ابزارهای قدیمی شده‌اند. به‌طور کلی می‌توان گفت عمده ابزارهای مورد استفاده در حرفه انگشترسازی سنتی هفده مورد است که در زیر تا حد امکان در قالب تصویر به آن‌ها اشاره شده است:

بوته: به ظرفی نسوز گفته می‌شود که جهت ذوب و آلیاژسازی فلزات از آن

استفاده می‌شود.

مجموعه هوا گاز و سرپیک جوشکاری و ذوب‌کاری:

برای ایجاد حرارت در دمای بالا و برای ذوب فلزات^۱ و جوشکاری^۲؛ به‌خصوص جوش‌های با دقت بالا و ظریف مانند نقره‌سازی و طلاسازی استفاده می‌شوند.

۱- بنا به گفته انگشترسازان حاضر در استان قم، در گذشته انگشترسازان برای ذوب نقره و طلا از کوره‌های سنتی ذغالی استفاده می‌کردند؛ این کوره‌ها دارای یک محفظه گلدانی از جنس چدن بودند که داخل آن ذغال می‌ریختند و بوته گرافیتی حاوی نقره را میان ذغال‌ها قرار می‌دادند. ساختار این کوره‌ها به این صورت بود که هوا از طریق یک لوله‌ی دم وارد کوره می‌شد. دم کوره‌های سنتی ابتدا پدالی بودند و بعدها به صورت برقی درآمدند، نوع برقی این کوره‌ها تقریباً تا چند سال قبل هنوز مورد استفاده برخی از انگشترسازان قرار می‌گرفته است.

۲- نسل قبلی انگشترسازان برای جوشکاری از وسیله‌ای به نام دمبوری استفاده می‌کردند، این دستگاه از چهار قسمت اصلی تشکیل شده است: ۱- دم. ۲- باک. ۳- سرپوری. ۴- شیلنگ. دمبوری با بنزین کار می‌کند و دم آن به صورت پدالی است؛ با پدال زدن هوا وارد باک بنزین می‌شود و گاز بنزین را متراکم می‌کند و به این ترتیب گاز بنزین در شیلنگ جریان پیدا می‌کند.

۱۳۶ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۵

سرپیک‌ها دارای سرهای با اندازه‌های مختلف متناسب با نوع جوش هستند و به وسیله دو شلنگ به کپسول گاز و اکسیژن متصل می‌شوند.

تصویر ۸- دستگاه هوا گاز

تصویر ۹- دمبوری

درجه: معمولاً قالب‌گیری با قرار دادن مدل در درجه شروع می‌شود. درجه‌ها معمولاً از جنس آلومینیم یا منیزیم ساخته می‌شوند و اکثراً دارای دیواره‌های مستقیم راهنما هستند و یا پوشش‌های جداشدنی دارند.

تصویر ۱۱- نیم درجه

تصویر ۱۰- درجه

فرز: از دستگاه فرز و سرهای مختلف و متنوع آن برای شیار در آوردن، کنار تراشی، سمباده زدن و ... استفاده می‌شود.^۱

تصویر ۱۴- انواع سرهای فرز (انواع پوست‌ها، لاستیک‌ها، سمباده‌ها)

تصویر ۱۳- انواع سرهای فرز

تصویر ۱۲- فرز

۱- در گذشته به جای فرز از انواع سوهان و سمباده‌های دستی استفاده می‌شده است.

اره مویی دستی: نوعی اره است که به وسیله تیغ نازکی که بین کمان آن قرار می‌گیرد با حرکت دادن دست به‌طور قائم و جلو بردن اره شیء موردنظر را برش می‌دهد. در انگشرسازی از اره مویی بیشتر برای طرح انداختن روی انگشتر استفاده می‌شود.

تصویر ۱۵- اره مویی

حلقه نمره، میل سائز و میل انگشتر: حلقه نمره برای اندازه‌گیری سائز انگشت و میله سائز برای اندازه‌گیری سائز انگشتر مورد استفاده قرار می‌گیرند. میله انگشتر فولادی نیز به‌منظور ثابت نگه‌داشتن انگشتر در حین جا انداختن نگین روی انگشتر استفاده می‌شود.

تصویر ۱۸- میل انگشتر

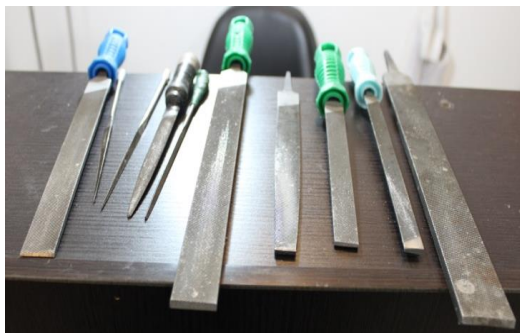
تصویر ۱۷- میل سائز

تصویر ۱۶- حلقه نمره

پژوهشی در هنر انگشترسازی سنتی قم ۱۳۹

سمباده: از این ابزار برای صیقل دادن و از بین بردن ناصافی‌ها در ساخت انگشتر استفاده می‌شود.

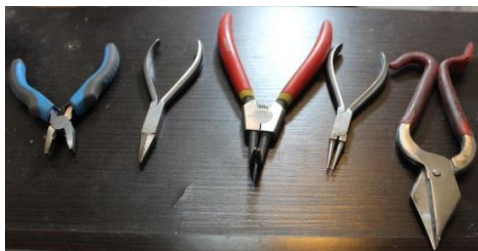
تصویر ۱۹- انواع سمباده

گیره: از گیره به منظور نگه‌داشتن انگشتر هنگام فرم دادن، سمباده کشیدن، جا انداختن نگین انگشتر و ... استفاده می‌شود.

تصویر ۲۰- گیره پیچ

انبردست، خاربازکن، دم‌باریک، دم‌پهن و قیچی: از این ابزارها برای بریدن، شکل دادن، نگه‌داشتن و ... در حرفه انگشترسازی استفاده می‌شود.

تصویر ۲۱- قیچی، خاربازکن، دم‌باریک، دم‌پهن، انبردست

دینام پرداخت: از این دستگاه برای صیقل دادن یا ایجاد پس‌زمینه‌های زبر روی سطح فلزات استفاده می‌شود.^۱

تصویر ۲۲- دینام پرداخت

دستگاه آلتراسونیک: حمام آلتراسونیک یا آلتراسونیک کلینر^۱ دستگاهی است که با استفاده از امواج آلتراسونیک (مافوق صوت)، می‌تواند انواع ضایعات و آلودگی‌ها را

۱- در گذشته تمام مراحل پرداخت به صورت دستی انجام می‌شده است. انگشترسازان از چرم طبیعی و نخ‌های پنبه‌ای برای جلا دادن و براق کردن انگشتر استفاده می‌کردند و انگشتر را به سرعت و به صورت رفت و برگشتی روی چرم طبیعی می‌کشیدند. برای پرداخت قسمت‌های داخلی و ظریف انگشتر از دسته نخ‌های پنبه‌ای کشیده شده که یک سر آن را به میز کار بسته بودند استفاده می‌کردند؛ بدین منظور نخ‌ها را به صورت کاملاً کشیده و رفت و برگشتی از داخل انگشتر و یا قسمت‌هایی دیگری از آن که می‌خواستند پرداخت شود عبور می‌دادند.

پژوهشی در هنر انگشترسازی سنتی قم ۱۴۱

از قطعات مختلف پاک‌سازی نماید. امواج اُلتراسونیک می‌توانند در آب منتشر شوند اما اگر از ماده شوینده مناسبی استفاده شود، عملکرد دستگاه بهبود می‌یابد. این امواج باعث رخداد پدیده کاویتاسیون^۲ می‌شوند. این پدیده حباب‌های بسیار ریزی ایجاد می‌کند که با برخورد به ضایعات و کثیفی‌ها، می‌توانند آن‌ها را به خوبی حتی در کورترین نقاط شیء، پاک نمایند. در حال حاضر شستشوی اُلتراسونیک یکی از پیشرفته‌ترین روش‌های شستشو است که در مدت کم قابل انجام است. از تمیزکننده‌های مافوق صوت برای تمیز کردن مواد مختلفی مانند جواهرآلات، لنزها، ساعت‌ها، ادوات دندانپزشکی و جراحی، قطعات خودرو، ادوات موسیقی، ادوات خالکوبی و لوازم الکترونیکی استفاده می‌شود.^۳

تصویر ۲۳- دستگاه اُلتراسونیک

۶-۲- ساختار انگشتر

1. Ultrasonic Cleaner
2. Cavitation

۳- انگشترسازان قدیم از آب گرم و مسواک برای تمیزکاری استفاده می‌کردند.

به‌طور معمول انگشترها شامل دو قسمت رکاب و نگین هستند.

به‌طور کلی حلقه انگشتر و اگر بخواهیم دقیق‌تر بگوییم بخش مهمی از انگشتر را که نگین روی آن سوار می‌شود، رکاب می‌گویند. رکاب انگشتر دو بخش بازویی‌ها و نگین‌خانه را شامل می‌شود و رکاب‌ها معمولاً به دو صورت ساخته می‌شوند:

(۱) رکاب بدون پایه نگین جداگانه؛ مانند انگشتر فیلی

(۲) رکاب دارای پایه نگین جداگانه: بازویی‌ها ریخته‌گری می‌شوند و نگین‌خانه به‌طور جداگانه به آن لحیم می‌شود. نگین‌خانه (پایه نگین) معمولاً یا با ورق فلز (معمولاً نقره) ساخته شده یا ریخته‌گری می‌شود؛ مانند انگشترهای شبکه و صفوی.

رکاب‌های ساخته‌شده در انگشترسازی سنتی اغلب از جنس نقره هستند؛ اما در برخی موارد انگشترسازها برای برطرف کردن مشکل تیره شدن رنگ نقره رکاب، چند درصد پلاتینیوم و یا پالادیوم را با نقره ترکیب می‌کنند که فدیوم نام دارد.

۶-۳- مراحل ساخت انگشتر

به‌طور کلی می‌توان گفت انگشترسازی سنتی به روش ریخته‌گری مرحله‌ای را شامل می‌شود که به ترتیب عبارت‌اند از: ساخت نمونه قطعات انگشتر یا استفاده از نمونه‌های از پیش ساخته‌شده، قالب‌گیری و ریخته‌گری، تمیزکاری، جوش‌کاری، اندازه‌کردن، قواره‌کردن، طرح انداختن، سوار کردن سنگ، پوست زدن، پرداخت نهایی و حمام آلتراسونیک. البته ممکن است متناسب با نوع انگشتر و تعداد تکه‌های مجزا انگشتر که به روش ریخته‌گری و یا با ورق نقره ساخته می‌شوند، تعداد دفعات جوشکاری متفاوت باشد و یا با توجه به مدل انگشتر مرحله‌ای به مراحل ساخت افزوده و یا کم شود. در تصاویر زیر مراحل ساخت یک انگشتر مدل شیرازی که از دو بازویی ریخته‌گری شده، نگین‌خانه و ورق پشت نگین تشکیل می‌شود، نشان داده شده است.

۱- ساخت نمونه اولیه (الگو): نخستین گام برای ساخت یک انگشتر به روش ریخته‌گری در ماسه، طراحی و ساخت نمونه اولیه تکه‌هایی از انگشتر است که نیاز به

ریخته‌گری دارند. البته الگوها معمولاً ثابت هستند و از قبل ساخته شدند و در مواقعی که قرار باشد انگشتری با طرح جدید طراحی شود الگو اولیه آن را معمولاً با صابون بر اساس طرح موردنظر درست می‌کنند. الگوهای نهایی می‌تواند از جنس‌های مختلف باشد؛ البته در اکثر موارد به دلیل پایداری ابعاد و عمر طولانی فلزات از جنس فلز ساخته می‌شوند.

تصویر ۲۴- انواع الگوهای اولیه انگشتر

۲- قالب‌گیری و ریخته‌گری نقره: ابتدا الگو انگشتر بنا به طرحی که از پیش آماده شده است در قالب ماسه طراحی شده و سپس قطعات انگشتر بر اساس نمونه‌ای که از پیش آماده شده، به روش ریخته‌گری ماسه‌ای ساخته می‌شوند. متداول‌ترین و قابل‌انعطاف‌ترین روش تولید قطعات فلزی ریخته‌گری در ماسه است. فرایند ریخته‌گری ماسه‌ای شامل قرار دادن الگو در درجه، پرکردن درجه از ماسه، تعبیه سیستم راهگاهی مناسب برای ورود نقره مذاب، پرکردن حفره‌ها با نقره مذاب، خنک شدن مذاب تا منجمد شدن، خرد کردن قالب ماسه‌ای و درآوردن قطعه ریخته‌گری می‌باشد هرچند که این روش یک روش باستانی تولید قطعه است ولی هنوز هم رایج‌ترین روش ریخته‌گری است. با استفاده از این روش شکل اولیه یکی از بازویی‌های انگشتر به دست آمد و بازویی دیگر انگشتر نیز به همین ترتیب ریخته‌گری می‌شود. ریخته‌گری رکاب انگشترها بر اساس مدل انگشتر و سبک ساختن آن ممکن است به صورت یک، دو یا چندتکه انجام شود

		
تصویر ۲۵- مرحله ۱	تصویر ۲۶- مرحله ۲	تصویر ۲۷- مرحله ۳
		
تصویر ۲۸- مرحله ۴	تصویر ۲۹- مرحله ۵	تصویر ۳۰- مرحله ۶
		
تصویر ۳۱- مرحله ۷	تصویر ۳۲- مرحله ۸	تصویر ۳۳- مرحله ۹
		
تصویر ۳۴- مرحله ۱۰	تصویر ۳۵- مرحله ۱۱	تصویر ۳۶- مرحله ۱۲

تصویر ۳۷- شکل اولیه دو بازویی انگشتر پس از ریخته‌گری

۲- تمیز کردن: پس از انجام ریخته‌گری و به دست آوردن شکل کلی و اولیه دو بازویی انگشتر، انگشترساز در این مرحله به کمک سوهان و سمباده به تمیز کردن و فرم دادن بازویی‌ها می‌پردازد (تصاویر ۳۸ و ۳۹ و ۴۰).

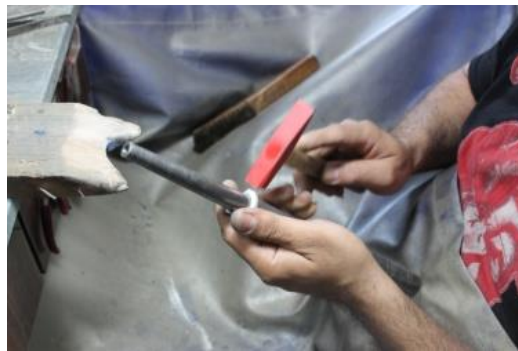
تصویر ۴۰- دو بازویی پس از انجام مرحله تمیزکاری

۳- جوشکاری: در این مرحله دو بازویی انگشتر که به صورت مجزا ریخته‌گری شدند به یکدیگر جوش داده می‌شوند (تصویر ۴۱).

تصویر ۴۱- جوشکاری

۴- اندازه کردن: با استفاده از چکش، میل انگشتر و میل اندازه، در این مرحله انگشتر را متناسب با اندازه تعیین شده کاملاً قواره می‌کنند تا به دست سفارش دهنده بنشیند (تصویر ۴۲).

تصویر ۴۲- اندازه کردن انگشتر

۵- پشت بسته کردن: این مرحله تنها در ساخت بعضی از انواع انگشتر انجام می‌شود، به این صورت که قسمت پشت نگین به وسیله ورق نقره بسته و پوشانده می‌شود؛ انگشترهای مدل شیرازی از این نوع هستند (تصاویر ۴۳، ۴۴ و ۴۵).

۶- قواره کردن: انگشترساز در این مرحله انگشتر را با سوهان صیقل داده و شکل نهایی آن را ایجاد می‌کند. سوهان‌کاری انگشتر باید با دقت انجام بگیرد، چراکه یکدستی انگشتر به انجام صحیح این عمل بستگی دارد (تصاویر ۴۶ و ۴۷).

۷- طرح زدن روی انگشتر: تزئینات و طرح‌های مختلف با استفاده از ابزارهایی مانند اره مویی و فرز بر روی انگشتر اجرا می‌شود (تصاویر ۴۸، ۴۹ و ۵۰).

۸- جوش دادن نگین‌خانه: در این مرحله انگشترساز نگین‌خانه‌ای را که قبلاً با استفاده از ورق نقره به وسیله چرخ نورد ساخته و جوش داده، به انگشتر متصل می‌کند (تصویر ۵۱)؛ البته این مرحله در ساخت رکاب‌های فاقد نگین‌خانه مجزا حذف می‌شود؛ چنان‌که گفته شد به‌طور کلی تعداد دفعات جوش‌کاری در ساخت یک انگشتر، می‌تواند متناسب با نوع انگشتر و تعداد اجزاء جداگانه آن متفاوت باشد.

تصویر ۵۱- جوش دادن نگین‌خانه

۹- مخراج‌کاری: یکی از مراحل یکی که در ساخت زیورآلات ترکیبی فلز و سنگ وجود دارد قرار دادن سنگ در پایه نگین (نگین‌خانه) است، این عمل را مخراج‌کاری یا مُرصع‌کاری می‌نامند. در این مرحله انگشترساز سنگ‌های مختلف طبق سلیقه سفارش‌دهنده را روی انگشتر نصب می‌کند. این عمل باید با دقت بسیار زیادی صورت

پژوهشی در هنر انگشترسازی سنتی قم ۱۴۹

بگیرد، زیرا در صورتی که فشار زیادی به سنگ وارد شود امکان شکستن آن وجود دارد (تصویر ۵۲ و ۵۳).

۱۰- پوست زدن: در این مرحله با استفاده از سمباده‌های مختلف سر فرز، قسمت‌های ظریف، گوشه‌های ریز و داخل رکاب را صیقل می‌دهند. (تصویر ۵۴).

تصویر ۵۴- پوست زدن

۱۱- پرداخت نهایی: انگشتر به وسیله دستگاه دینام پرداخت و نم‌پنبه جلا داده می‌شود (تصویر ۵۵ و ۵۶).

۱۲- حمام الٹراسونیک: در نهایت از دستگاه الٹر برای تمیز کردن کثیفی و ضایعات اکسیدهای ناشی از پولیش زدن انگشتر استفاده می‌شود (تصویر ۵۷).

تصویر ۵۷- تمیز کردن انگشتر

تصویر ۵۸- انگشتر تکمیل شده، پس از اتمام مراحل ساخت

نتیجه گیری

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهند:

- عواملی نظیر برخورداری شهر قم از صنعت گردشگری و توریسم مذهبی به دلیل وجود حرم مطهر حضرت معصومه (س) و وجود معادن غنی سنگ‌های قیمتی و زینتی؛ مثل عقیق که در انگشترسازی سنتی کاربرد زیادی دارد، از جمله عوامل تأثیرگذار بر توسعه هنر انگشترسازی سنتی قم هستند.
- با توجه به این که هنر انگشترسازی قم به روش سنتی انجام می‌شود، بنابراین تولیدات انگشتر در تعداد محدود و به صورت تک و متناسب با طرح انگشتر و سنگی که انتخاب شده است، انجام می‌گیرد و با انگشترسازی‌های ماشینی و دستگاهی که انگشترها را در تعداد بالا تولید و عرضه می‌کنند متفاوت است.
- بیشتر انگشترسازان قم، هنر انگشترسازی را به صورت مستقل و در سیستم استاد و شاگردی آموزش دیده‌اند؛ اما در این میان تعدادی از انگشترسازان نیز این هنر را به صورت نسل به نسل فراگرفته‌اند.
- به دلیل این که طبق دین اسلام و در اعتقادات مذهبی مردم بر مبنای روایاتی که درباره انگشتر و آداب استفاده از آن وجود دارد، استفاده از انگشتر طلا برای مردان جایز نیست، انگشترسازان سنتی قم که بیشتر سازنده انگشترهای مردانه هستند، معمولاً انگشترها را از جنس فلز نقره و در برخی موارد از جنس فدیوم می‌سازند.
- در اعتقادات مذهبی مردم انگشتر به دست کردن یک سنت مذهبی است و در روایات مختلف بر این سنت تأکید شده و در مورد جنس انگشتر، نوع نگین و نقش آن به تفصیل سخن گفته شده است، به همین دلیل نگین‌های به‌کاربرده شده در این انگشترها معمولاً از جنس سنگ‌های عقیق، فیروزه، یشم و ... است که با عبارات و اسامی مذهبی حکاکی شده آراسته شده‌اند.

- طبق گفته انگشترسازان قدیمی‌تر، انگشترسازی سنتی در زمان‌های گذشته بدون هیچ‌گونه استفاده از تکنولوژی و وسایل برقی انجام می‌شده است؛ اما در حال حاضر باگذشت زمان و گسترش تکنولوژی وسایلی مانند فرز، حمام التراسونیک و دینام پرداخت در این حرفه مورد استفاده قرار می‌گیرند.

منابع

کتاب‌ها:

- انصاری قمی، محمدرضا. (۱۳۹۲)، *قم در منابع و مراجع فارسی: از قرن چهارم تا چهاردهم هجری*، قم، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی - جهاد دانشگاهی واحد استان قم و بنیاد قم پژوهی.
- بحرینی، حسن، (۱۳۹۵)، *زیورآلات سنتی استان قم*، قم: نگاران قلم.
- پوپ، آرتور ایهام و آکرمن، فیلیس، (۱۳۸۶)، *سیری در هنر ایران از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز*، مترجمان نجف دریابندری و دیگران، جلد ششم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه*، جلد سوم، چاپ دوم، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ونزل، ماریان، (۱۳۸۶)، *انگشتری‌ها*، ترجمه غلامحسین علی‌مازندرانی، تهران، کارنگ.

مقالات:

- الولی، محمد طه، (۱۳۴۶)، «از انگشتری تا مُهر»، ترجمه: محمود لواسانی، *الدراسات الادبیه*، شماره ۳۳ و ۳۴، <http://www.noormags.ir>، بازیابی شده در

۱۸ تیر ۱۳۹۶.

پژوهشی در هنر انگشترسازی سنتی قم ۱۵۳

- زارعی، محمد، (۱۳۷۸)، «انگشتری در اسلام»، فرهنگ کوثر، شماره ۳۲، صفحات ۱۵ و ۱۶. <http://www.noormags.ir>، بازیابی شده در ۸ تیر ۱۳۹۶.
- سلطانیه، فروغ، (۱۳۷۴)، «انگشتری و کاربردهای آن»، فرهنگ، شماره ۱۶، صفحات ۱۹۳-۲۰۴. <http://www.noormags.ir>، بازیابی شده در ۸ تیر ۱۳۹۶.
- محمدی زاده، اکرم، (۱۳۹۲)، «تجلی تفکرات شیعی در نوشتار انگشتری‌های عصر قاجار»، فصلنامه علمی - پژوهشی نگره، شماره ۲۵

مصاحبه‌شوندگان:

- ابراهیمی، مهدی. انگشترساز. مغازه شخصی در پاساژ برلیان قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- دریایی، رضا. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- زنگی، محمدجواد. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- صالحی، حسین. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ موسی بن جعفر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- عباسی، محمد. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- قاسمی، محمد آصف. انگشترساز. کارگاه شخصی در خیابان چهار مردان قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- کشوری، مهدی. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ موسی بن جعفر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- کیا مهر، مرتضی. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. مردادماه ۱۳۹۶.
- نظری زاده، هاشم. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. تیرماه و مردادماه ۱۳۹۶.
- یوسف زاده، حامد. انگشترساز. کارگاه شخصی در پاساژ الغدیر قم. مردادماه ۱۳۹۶.

۱۵۴ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۵

منابع تصاویر

— کلیه تصاویر از نگارندگان (تیر و مردادماه ۱۳۹۶).